

Mehman Süleymanov

**SƏMƏD BƏY
MEHMANDAROV**

(Həyatı, xidmət yolu və silahdaşları)

Azərbaycan Respublikası
Prezidentinin İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI



MAARİF
nəşriyyatı

Bakı – 2023

- 30254 -

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov adına
Tarix institutu Elmi Şurasının qərarı ilə çap olunur

Elmi redaktoru: **Kamran İsmayılov** – tarix üzrə fəlsəfə
doktoru

Rəyçilər: **Vasif Qafarov** – tarix üzrə fəlsəfə doktoru
Natiq Məmmədzadə - tarix üzrə fəlsəfə
doktoru

Süleymanov Mehman.
SƏMƏD BƏY MEHMANDAROV
Bakı, Maarif, 2023 – 480 səh.

Kitab Azərbaycan xalqının tanınmış sərkərdəsi, görkəmli hərbiçisi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hərbi naziri, Cümhuriyyət ordusunun təşkilatçısı tam artilleriya generalı Səməd bəy Mehmandarovun və onun həmkarlarının həyatına, xidmət yoluna Azərbaycanın müstəqilliyinin müdafiəsi sahəsindəki tarixi fəaliyyətinə həsr olunmuşdur

Təkmilləşdirilmiş və tamamlanmış yeni nəşr

ISBN: 978-9952-449-25-03

© Süleymanov Mehman, 2023

*Azərbaycan adlı Vətəninə baş ucalığı olan
əfsanəvi general Səməd bəy Mehmandarov
kimi yurdsevər, bilikli, çalışqan olmasını
arzuladığım nəvəm **Kənan Ruslan oğluna**
ithaf*

Giriş

Cəmiyyət quruculuğunun digər sahələrindən fərqli olaraq hərbi işinin təşkilində şəxsiyyətlərin xüsusi rolu vardır. Bu, əslində hərbi işinin mahiyyətindən və xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Məsələn, indiyə kimi tarixdə elə bir ciddi müharibə olmamışdır ki, ondan hərbi sərkərdələrin xidməti və rolu olmadan çıxmaq mümkün olsun. Çünki xüsusi bir orqanizm olan ordu cəmiyyətin başqa qurumları ilə müqayisədə mərkəzləşdirilmiş rəhbərliyə, mürəkkəb vəziyyətlərdə bütün ordunu düzgün istiqamətləndirə və onun uğurlarını təşkil edə biləcək hərbi rəhbərlərə daha böyük ehtiyac duyur. Müxtəlif xarakterli, keyfiyyətli insanların məcmusu olan çoxsaylı ordulara rəhbərlik edilməsi, onların fəaliyyətinin səmərəli şəkildə istiqamətləndirilməsi çox böyük məharət tələb edir. Məhz belə bir məharətə malik olan hərbi xadimlər, sərkərdələr ən müxtəlif şəraitdə hərbi işinin təşkilinin düzgün mexanizmini tapa bilir, igidlik, qətiyyət, iradə, məharət, yüksək işgüzarlıq, təşkilatçılıq, dönməzlik, sabitlik, mənəvi güc və s. kimi keyfiyyətləri üzvü şəkildə özündə birləşdirir və bununla da onlar ən mürəkkəb vəziyyətlərdə də uğurlu çıxış yolu taparaq qarşılarına qoyduqları məqsədlərə nail olurlar. Görkəmli hərbi xadimlərə, hərbi sərkərdələrə xas ola biləcək keyfiyyətlər sadəcə fərdi çərçivədə qalan keyfiyyətlər deyildirlər. Bu keyfiyyətlər xalqın öz hərbiçilərində görmək istədiyi, onun arzu və istəklərini əks etdirən keyfiyyətlərdir. Məhz bunun üçündür ki, hər bir xalq özünün görkəmli hərbi xadimlərini, sərkərdələrini yüksək qiymətləndirir, onları fəxrlə anır, adını

əbədləşdirir, nəsillərə nümunə göstərir. Gizli deyil ki, hər bir xalq öz tarixi keçmişinə müraciət edərkən daha çox sərkərdələrini xatırlayır, onların qəhrəmanlıqlarını anır və gələcəkdə də qürur mənbəyi olacaq belə insanların yetişməsinə arzulayır.

Azərbaycan xalqının tarixində də belə görkəmli hərbi xadimlər, nəsillərin fəxrlə xatırladığı sərkərdələr çoxdur. Bu barədə söhbət düşəndə hər bir azərbaycanlının gözləri qarşısında neçə-neçə sərkərdənin adı və əməlləri canlanır. Onlardan biri də tam artilleriya generalı, Azərbaycanın nizami hərbi tarixində özünə şərəfli yer tutan Səməd bəy Mehmandarovdur. Müxtəlif hərbi ədəbiyyatda xidməti həyatında bu və ya digər şəkildə fərqlənən hərbiçilərin adlarının qarşısında "sərkərdə" sözünün işlədilməsi, "sərkərdə" sözünün yeri gəldi-gəlmədi hallandırılması bu sözün mahiyyət və məzmununa yüngül münasibətə sövq etməməlidir. Hər bir hərbiçinin göstərdiyi igidlik və şücaətindən, təşkilatçılıq məharətindən asılı olmayaraq onun sərkərdə adlandırılması düzgün deyildir. Sərkərdə adlandırılma biləcək şəxs hərbi işinin təşkili sahəsində xüsusi talanta malik olmaqla bərabər, həm də yüksək səlahiyyətləri, konkret olaraq isə yüksək siyasi və hərbi səlahiyyətləri özündə birləşdirən şəxsdir. Səməd bəy Mehmandarovun nümunəsində bunu qeyd etmək olar ki, 1918-1920-ci illərdə o, hökumətin üzvü idi və hökumət tərəfindən ona çox böyük səlahiyyətlər verilmişdi. Hökumətin üzvü kimi S.Mehmandarov Cümhuriyyətin siyasi rəhbərliyinə daxil idi və hökumətin hərbi sahədəki siyasətinin həyata keçirilməsində geniş səlahiyyətləri və məsuliyyəti öz üzərinə götürmüşdü. Yəni o, dövlətdə strateji bir vəzifəni tutmuşdu və onun qarşısında dayanan dövlət və ümumxalq əhəmiyyətli vəzifələrin necə həyata keçirilməsi dövlətin və xalqın gələcəyinin müəyyənləşdirilməsinə çox ciddi təsir göstərə bilərdi. S.Mehmandarovun qarşısında dayanan vəzifələrin miqyası o qədər böyük və önəmli idi ki, onların uğurla yerinə yetirilməsi yüksək sərkərdəlik keyfiyyətləri tələb edirdi.

Geniş hərbi və siyasi səlahiyyətləri özündə birləşdirmək isə hələ sərkərdəlik demək deyildir. Həmin səlahiyyətlərə malik ol-

maq sərkərdəlik qabiliyyətlərini üzə çıxarmaq üçün mövcud olan imkanlardır. Bu imkandan düzgün istifadə edilə də bilər, edilməyə də bilər. S.Mehmandarov Azərbaycan xalqının o dəyərli şəxslərindəndir ki, bu imkandan məharətlə istifadə etmiş və bir hərbiçiyə kimi sərkərdə səviyyəsinə yüksəldiyini nümayiş etdirə bilmişdi. S.Mehmandarovun sərkərdəlik keyfiyyətinin, bütünlükdə isə təşkilatçılıq qabiliyyətinin və hərbiçilik məharətinin ətraflı təsəvvür edilməsi üçün onun fəaliyyəti, hərbi xidmət yolu dərindən öyrənilməlidir. Hazırkı kitab da bu istiqamətdə atılan addımlardan biri hesab edilə bilər.

S.Mehmandarovun həyatının və xidmət yolunun öyrənilməsi Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıq tarixinin öyrənilməsi baxımından da maraqlıdır. S.Mehmandarov şəxsən özü Azərbaycanın qəhrəmanlıq tarixinin öyrənilməsini, gənclərin bu tarix üzərində tərbiyələndirilməsini çox vacib sayırdı. O özü də bu qəhrəmanlıq tarixinin şanlı səhifəsini təşkil edir və onun həyat yolunun ətraflı öyrənilməsi gələcək nəsillərə bir nümunə ola bilər. Bununla həm də xalqın hərbi və qəhrəmanlıq ənənələrində bir bağlılıq yaradılmış olardı.

S.Mehmandarovun həyatının və xidmət yolunun öyrənilməsi həm də elmi və metodoloji baxımdan əhəmiyyətli bir xidmətdir. Xidmət həyatı boyu tutmuş olduğu bütün vəzifələrdə S.Mehmandarov özünün yüksək hərbiçilik məharətini ortaya qoymuş, müasirləri və həmkarları tərəfindən təqdir edilən keyfiyyətlər nümayiş etdirmişdir. Onun özünə və təbəçiliyindəkilərə qarşı prinsipial tələbkərliliyi, hadisələrin inkişafının öncədən görmək qabiliyyəti, verilən vəzifələrin icrasına məsuliyyətlə yanaşması, təşkilatçılıq incəlikləri, insanlarla iş üsulları və s. keyfiyyətləri hələ uzun müddət hər bir hərbiçiyə üçün nümunə ola bilər. Bu keyfiyyətlərin öyrənilməsi, onların əməli şəkildə tətbiq edilməsi və zənginləşdirilməsi hərbiçiliyi özünə peşə və həyat yolu seçmiş insanlar üçün əsil təcrübə məktəbidir. Başqa sözlə S.Mehmandarovun xidmət yolu və təcrübəsi Azərbaycanın hər bir hərbiçisinə nümunə olacaq qədər zəngindir.

S.Mehmandarovun hərbiçilik istedadı və qabiliyyəti hələ onun

sağlığında ikən çoxlarının diqqətini özünə cəlb edirdi. Yazılı mənbələrin demək olar ki, hamısında S.Mehmandarovun adı yalnız müsbət cəhətdən çəkilir və onun yetişmiş bir hərbi olmasından xəbər verilir. Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, belə qeydlər çox azdır və onlar S.Mehmandarovun həyat yolunun lazımi şəkildə öyrənilməsi üçün yetərli deyildir. Azərbaycanın milli mücadiləsinin fəalları da bu və ya digər yazılarında S.Mehmandarovun Cümhuriyyətin hərbi naziri vəzifəsini yerinə yetirməsinə çox böyük hörmət və ehtiramla yanaşırdılar. Ancaq həmin qeydlərin də çoxu yalnız S.Mehmandarova olan səmimi ehtiramın ifadəsidir və onlar da bu böyük sərkərdənin insani və hərbi keyfiyyətlərinin ətraflı şəkildə açıqlanmasına kifayət etmir.

S.Mehmandarovun xidmət həyatı ilə bağlı daha geniş məlumatlar Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Hərbi Nazirliyinin arxivlərində saxlanılır. Məlumdur ki, həmin arxiv də uzun müddət bağlı idi və ondan istifadə edilməsi mümkün deyildi. Cümhuriyyətin hərbi naziri olması S.Mehmandarovun xidmət həyatının zirvəsini təşkil edir. Bu baxımdan Cümhuriyyətin Hərbi Nazirliyinin arxivinin elmi dövrüyyəyə buraxılması Səməd bəy Mehmandarovun həmin illərdəki fəaliyyətinin daha ətraflı öyrənilməsinə şərait yaradıb. Hazırkı kitabda da məhz elə bu dövrə xüsusi diqqət yetirilmiş və onun geniş təhlilinə cəhd göstərilmişdir.

S.Mehmandarovun həyatının digər dövrlərinə dərinlən toxunulmaması, bir-sıra məqamların üzərindən öləri keçilməsi isə həmin dövrlə bağlı mənbələrin əldə edilməsinin çətinlikləri ilə bağlıdır.

S.Mehmandarovun Cümhuriyyətə qədərki hərbi xidməti çar Rusiyası ordusu sıralarında və Cümhuriyyətdən sonrakı xidməti isə sovet ordusu tərkibində keçdiyindən həmin dövrlərlə bağlı mənbələr, əsasən, Rusiyanın arxivlərində saxlanılmaqdadır. Sovetlər dövründə imkan olduğu halda həmin arxivlərdən təəssüf ki, lazımınca istifadə edilməmiş və Sovetlər birliyi dağıldıqdan sonra isə bu arxivlərdən istifadə etmək xeyli çətinləşmişdir. Ona görə də S.Mehmandarovun Cümhuriyyət dövrünü istisna edən xidmət

yolu əsasən işıq üzü görmüş kitablarda mövcud olan məlumatlar əsasında izlənilmişdir. Müxtəsər olmasına baxmayaraq diqqətlə izlənilərsə elə bu məlumatlardan da S.Mehmandarovun Cümhuriyyətdən kənar xidmət yolunun da zəngin bir irs olduğunu görmək mümkündür.

S.Mehmandarovun həyatı və xidmət yolu artıq bir-sıra tarixi-publisistik əsərlərin mövzusu olmuşdur. Bu günə kimi onunla bağlı ayrıca bir neçə kitab işıq üzü görmüşdür. "Səməd bəy Mehmandarov" (Bakı, 1946) adlanan birinci kitabın müəllifi Hacı ağa İbrahimbəyli də hərbi idi. Birinci dünya müharibəsi illərində hətta S.Mehmandarovun komandir olduğu korpusda xidmət etmiş, burada şəxsən onunla görüşə bilməsə də fəaliyyətinin ümumi nəticələrinin şahidi olmuş və bu barədə təəssürlərini qələmə aldığı kitabçasında da bölüşmüşdür. Müəllif yalnız sonralar Azərbaycanda S.Mehmandarovla görüşmüş və bu barədə də müvafiq qeydlər etmişdir. H.İbrahimbəylinin əsəri çox müxtəsər bir əsərdir. Kitabın mətni cəmi 14 səhifədir. Bununla belə S.Mehmandarovun sovetlər dövründə şəxsiyyətinin unudulmaması və onun həyatı ilə bağlı maraqlı məlumatların, habelə müxtəsər xatirələrin ictimaiyyətə çatdırılması baxımından bu kitab elmi-tarixi əhəmiyyət kəsb edir.

H.İbrahimbəyлідən sonra S.Mehmandarovun həyat və xidmət yoluna toxunan müəllif istifadə olan polkovnik Əli Abbasov olmuşdur. Onun "Генерал Мехмандаров" kitabı (Bakı, 1977) bu böyük sərkərdənin həyat yolunun öyrənilməsi və təhlili baxımından irəliyə atılmış uğurlu addımlardan biri idi. Doğrudur, müəllif S.Mehmandarovun Cümhuriyyət dövrü fəaliyyətinə toxunmamışdır. Kitabın yazıldığı dövrdə bu heç mümkün deyildi. Bununla belə, Ə.Abbasov seçdiyi mövzu ilə bağlı xeyli faktlar, məlumatlar toplaya bilmiş və nəticədə S.Mehmandarovun bir hərbi kimi daha əhatəli portretini yarada bilmişdir. Kitabın müxtəsərliyinə baxmayaraq, mərhum Əli Abbasov həm Azərbaycanın böyük hərbiçisini xalqa daha yaxından tanıtdıra bilmiş və həm də dəyərli əsəri ilə özündən bir xatirə qoymuşdur.

S.Mehmandarov mövzusu daha sonralar isə yazıçı jurnalist Şəmir Nəzirinin diqqətini özünə cəlb etmişdir. Bu sərkərdənin həyat yolunun ardıcıl olaraq araşdırılmasında, S.Mehmandarovun adının və xidmətlərinin kütləviləşdirilməsində, ictimaiyyətə daha ətraflı çatdırılmasında Ş.Nəzirinin xidmətləri böyükdür. Onun bir-neçə kitabında, habelə respublika mətbuatında S.Mehmandarovla bağlı yazıları çap olunmuşdur. 1997-ci ildə isə müəllif bu sahədəki araşdırmalarını ümumiləşdirərək “Tam artilleriya general Səməd bəy Mehmandarov” adlı kitabını nəşr etmişdir. Həmin kitabın qiymətli tərəflərindən biri budur ki, müəllif burada S.Mehmandarovun Cümhuriyyət dövrü fəaliyyətinə də toxunmuş və onun bu dövrkü fəaliyyəti ilə bağlı bir-sıra sənədləri də oxucuların diqqətinə çatdırmışdır.

S.Mehmandarovun həyatının və xidmət yolunun öyrənilməsi baxımından Lətif Şüküroğlunun “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə ordu quruculuğu” kitabı da elmi-tarixi maraq doğurur (Bakı, 2018). Bu kitabda həm Cümhuriyyətin ordu quruculuğu tədqiq olunmuş və bu prosesdə S.Mehmandarovun hərbi nazir kimi fəaliyyəti arxiv sənədləri əsasında öyrənilmişdir. Həm də bu kitaba S.Mehmandarov haqqında ayrıca bir məqalə əlavə olunmuşdur. Müəllif təhlükəsizlik orqanlarının arxivlərindən istifadə etməklə həmin məqalədə S.Mehmandarovun bolşevik işğalından sonra qarşılaşdığı təqiblər haqqında geniş məlumat vermişdir.

S.Mehmandarovla bağlı tədqiqat işləri çərçivəsində Eldar İsmayılovun “Георгиевские кавалеры – азербайджанцы” əsərini də göstərmək lazımdır. Bu əsərdə də S.Mehmandarova ayrıca bir məqalə həsr olunub. Həmin məqalənin qiymətli tərəfi ondan ibarətdir ki, müəllif S.Mehmandarovun xidmət yolunu Rusiya arxivlərində saxlanılan mənbələr əsasında xronoloji ardıcılıqla əks etdirmişdir.

S.Mehmandarovun həyat yolunun izlənilməsində bir-sıra müasirlərinin xatirələrindən də istifadə edilmişdir. Bu xatirələr içərisində Lənkəranın “Страдные дни Порт-Артюра” və Əliqə Şıxlınskinin “Xatirələrim” kitabları xüsusilə maraq doğurur. Çün-

ki bu xatirələr S.Mehmandarovu həyatda izləmiş insanların canlı təəssüratlarıdır.

Zabitlik həyatının ilk addımları. S.Mehmandarov və maarifçilik

Səməd bəy Sadıq bəy oğlu Mehmandarov 1855-ci il oktyabr ayının 16-da Lənkəran şəhərində anadan olmuşdu. Onun atası əslən Qarabağlı olsa da tale onu Azərbaycanın cənubuna atmışdı. O burada çar üsuli-idarəsinin ona etibar etdiyi vəzifəni icra edirdi. Sadıq bəy imkanlı bir şəxs idi. Onun illik gəliri ailəsinin ehtiyacsız dolanmasına imkan verirdi. O eyni zamanda çar rejiminin məmuru idi. H.İbrahimbəyilinin yazdığına görə, Sadıq bəy Lənkəranda meşəçilik idarəsində çalışırdı. Ə.Abbasovun qeydlərinə görə isə o, quberniya katibi idi. E.İsmayılovun yuxarıda adı çəkilən əsərində arxiv mənbələrinə əsasən verdiyi məlumatda da Sadıq bəy quberniya katibi kimi göstərilmişdir. Bu nəslin soyadını təşkil edən “Mehmandar” adı nəslin əcdadlarının məğuliyəti ilə bağlı idi. Mövcud olan məlumata görə, Sadıq bəyin əcdadları Qarabağ xanlarının sarayında mehmandar olmuşdular və saraya gələn qonaqların qəbulunun təşkilində müəyyən vəzifələri həyata keçirirdilər. Sadıq bəy də əslən qarabağlı idi və 1808-ci ildə Şuşada anadan olmuşdu. 1840-cı ildə o, xidməti təyinatı ilə əlaqədar Lənkəranda fəaliyyətə başlamış və Səməd bəy də Lənkəranda dünyaya gəlmişdi. Ümumiyyətlə, Sadıq bəyin böyük bir ailəsi var idi. Onun doqquz oğlan və dörd qız övladı olmuşdu.

Sadıq bəy ciddi xarakterə malik idi və oğlu Səməd bəyi də ciddi tələblər üzərində tərbiyə edirdi. Sadıq bəy həm də kifayət qədər dünyagörüşlü bir insan olmuşdu və buna görə də övladlarının savadlanmasına, təhsil almasına böyük diqqət yetirirdi. Bunun nəticəsi idi ki, Səməd bəyin Baba bəy adlı qardaşı Peterburq universitetinin hüquq fakültəsini, İbrahim bəy adlı qardaşı Peterburq Tibbi-cərrahiyyə Akademiyasını, İsaq bəy adlı qardaşı isə Peterburq Yollar institutunu bitirmişdilər.

Səməd bəyin özündə də elmə və təhsilə qarşı dərin bir maraq olmuşdu. Çünki təhsil aldığı ocaqların hamısını uğurla başa çatdırmışdı və özünün bütün həyatını da aldığı bu biliklər üzərində qurmuşdu.

Səməd bəy ilkin təhsilini Bakıda Əddadiyyə (Realnı) məktəbində almışdı. Buradakı təhsili zamanı rus dilini kifayət qədər dərindən öyrənmiş və bununla da gələcək təhsilini Rusiyanın ali məktəblərində davam etdirmək üçün bu dilə yiyələnmişdi. Bakıdakı təhsil dövrü gənc Səməd bəyin dünyagörüşünün formalaşmasında həlledici təsirə malik olmuşdu. Məhz burada oxuyarkən o, təhsilini Rusiyada davam etdirməyi, özü də hərbi olmağı qərara almışdı. Ailəliklə hərbi işindən uzaq olan Səməd bəyin belə bir qərara gəlməsinə görünür çox ciddi bir səbəb təsir göstərmişdi. Bu, Səməd bəyin həyatının bizim üçün hələlik qaranlıq qalan çoxsaylı məqamlarından biridir.

Beləliklə, Səməd bəy Mehmandarov 1871-ci ildə Peterburqa yollanaraq Konstantin hərbi məktəbinə daxil oldu. Məlumdur ki, XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycan Rusiyaya birləşdirildəndən sonra bütün milli qoşun hissələri ləğv edilmiş və azərbaycanlıların çar ordusuna çağırılması qadağan edilmişdi. Yad məzhəbin üzvləri olan azərbaycanlılara çar rejimi tərəfindən etibar edilmirdi və buna görə də onlara silah tapşırılması məqsədəuyğun bilinmirdi. Azərbaycanın yalnız ayrı-ayrı bəy və zadəgan ailələrinin üzvləri Rusiyanın hərbi məktəblərinə daxil ola bilmək imkanı qazanırdılar. Bu da ondan irəli gəlirdi ki, rejim həmin ailələrin çarizmə sədaqətinə inanır və onları rejimin yerlərdəki dayaqları hesab edirdi. Məhz buna görə də Səməd bəy elə bir çətinliklə rastlaşmadan Peterburqda arzu etdiyi hərbi məktəbə daxil ola bilmişdi.

1875-ci ildə 2-ci Konstantin hərbi məktəbini bitirərək ilkin zabit rütbəsi olan praporşik rütbəsini alan Səməd bəy elə həmin ildə də 1-ci Türküstan topçu briqadasının 3-cü batareyasının komandiri təyin edildi. Sonralar Səməd bəyin özünün yazdığı kimi 18 yaşından əsgər çəkmələrini daşımağa başladı. Zabit həyatının ilk sınaqları ilə də Səməd bəy burada rastlaşdı, xidməti və fəa-

liyyəti ilə bu peşəyə olan marağını və qabiliyyətini sübut etdi. Onun az vaxtdan sonra növbəti rütbəyə layiq görülməsi də bunu təsdiq edir.

Səməd bəyin xidmət etdiyi briqada 1875-76-cı illərdə çar Rusiyasının Orta Asiyaya qarşı işğalçılıq planlarının həyata keçirilməsində iştirak edirdi. Səməd bəy bu kampaniyada ilk dəfə hərbi əməliyyatlara qatılmış, ona və onun batareyasına həvalə olunmuş vəzifələri yüksək peşəkarlıqla yerinə yetirmişdi. Bu xidmətlərinə görə o, 1876-cı ilin oktyabr ayında qeyri-xristianlar üçün təsis edilmiş üçüncü dərəcəli Stanislav ordeni ilə təltif edilmişdi. 1876-cı ilin dekabrında S.Mehmandarov podporuçik, 1877-ci ilin dekabrında isə poruçik rütbəsinə layiq görülmüşdü.

1879-cu il oktyabr ayının son günlərində S.Mehmandarov 2-ci artilleriya briqadasının 6-cı batareyasında xidmətə başlayır və burada da özünü işgüzar və bilikli bir zabit kimi tanıdığını bilir. Xidmətdə əldə etdiyi uğurlara görə, S. Mehmandarov 1881-ci ilin mart ayında Müqəddəs Anna ordeninin 3-cü dərəcəsi ilə təltif edilir. Elə həmin ildə də Səməd bəy 2-ci artilleriya briqadasının 5-ci yüngül batareyasına dəyişdirilir.

Tədqiqatçı Eldar İsmayilovun Rusiya hərbi arxivlərində apardığı araşdırmalara əsasən Səməd bəy Mehmandarovun XIX əsrin sonlarına kimi aşağıdakı xidmət yolunu keçdiyini görmək mümkündür:

S.Mehmandarov 31.10.1881 – 30.04.1882-ci il tarixlərində briqada məhkəməsinin üzvü olmuş, 1882-ci il sentyabr ayının 7-dən noyabrın 27-dək Vyatski quberniyasında atların siyahıyaalınmasında iştirak etmiş, 1882-ci il noyabr ayının 29-da ştabs-kapitan rütbəsinə layiq görülmüş, 1885-ci ilin iyun ayında 38-ci artilleriya briqadasına göndərilmiş və bu briqadanın 6-cı batareyasında xidmətə başlamışdı. Onun bir topçu zabiti kimi formalaşmasında bu briqadadakı xidmət özünəməxsus əhəmiyyət kəsb edirdi. S.Mehmandarovu bu briqada ilə təxminən 15 illik xidmət həyatı bağlayırdı. 1887-ci ilin iyul-noyabr aylarında o, Qafqaz hərbi-məhkəmə dairəsinin də üzvü seçilmişdi. Hərbi-məhkəmə şura-

Hörmətli oxucu,

“Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 18-ci və 19-cu maddələrinə uyğun olaraq müəlliflik hüququnun qorunması məqsədilə əsərin tam mətni ilə Kitabxananın oxu zalında tanış ola bilərsiniz.

